

PORAIMOS ÎN BANAT. O CERCETARE FUNDAMENTALĂ ASUPRA HOLOCAUSTULUI ROMILOR ÎN JUDEȚELE CARAȘ, SEVERIN, TIMIȘ-TORONTAL ȘI ARAD (1939–1945)

Cristian Rudolf

Cuvinte cheie: Holocaust, romi, România, societate, rasism

Keywords: Holocaust, Roma, Romania, society, racism

Repere istoriografice

Formarea statelor naționale din Centrul și Sud-Estul bătrânului continent ca urmare a disoluției Puterilor Centrale la finele Primului Război Mondial a dat prilej de afirmare a identității colective exprimate de o serie de grupuri lingvistice, culturale și etnice diferite de cele majoritare de pe anumite areale geografice. Aceste comunități minoritare fuseseră supuse unui lung proces de asimilare pe parcursul secolului XIX în cadrul politicilor aplicate de imperiile multinaționale austro-ungar și țarist. Marile Puteri, adevărate structuri eteroclitice sub aspect lingvistic și confesional încercaseră fără succes crearea unei identități supranaționale prin eliminarea sau, în cel mai bun caz, prin nivelarea elementelor distincte ale germanilor, cehilor, slovacilor, croaților, slovenilor, polonezilor, românilor, finlandezilor, fără a uita desigur de popoarele baltice.

Centrul de cercetări privind evreii, armenii, țigani și creștinii din Orient de pe lângă Universitatea “Paul Valery” din Montpellier a găzduit numeroase manifestări științifice internaționale de înaltă calitate. Contribuțiile științifice ale unuia dintre marile congrese au fost publicate recent sub titlul *Permanences et ruptures dans l’histoire des Juifs et Gitanes de Roumanie- XIXe-XXe siecles* (Continuități și discontinuități în istoria evreilor și țiganilor din România, secolele XIX–XX). Coordonatorului volumului este profesorul Carol Iancu, cunoscut specialist în istoria evreilor din România și care de ani de zile organizează congresele amintite.¹

Despre ce este vorba în volum? Studiile sunt dedicate mișcării demografice,

^{*} Universitatea *Eftimie Murgu* Reșița, P-ța Traian Vuia, nr. 1–4, e-mail: c.rudolf@uem.ro

¹ Vezi Carol Iancu, ed., *Permanences et ruptures dans l’histoire des Juifs et Gitanes de Roumanie*

situației economice și statutului politic al evreilor și Țiganilor din Principatele dunărene, convertirii evreilor la ortodoxie în Moldova primei jumătăți a secolului al XIX-lea, luptei lor pentru drepturile civile în cursul revoluției de la 1848 oglindite în ziarul “Pruncul Român”, simbolismului funerar etc. Ele cercetează deopotrivă diferențele ori similitudinile dintre evreii și Țiganii din Vechiul Regat al României și evreii din Transilvania, Banat și Bucovina. Holocaustului (Shoah și Poriamos) din România îi sunt consacrate o serie de studii valoroase prin informație și oneste prin aprecieri. Documentarea îmbogățește considerabil cunoașterea istoriei moderne și contemporane românești. Sunt și explicații care ajută la o comprehensiune a lucrurilor prin prisma zonei culturale și de civilizație în care au trăit Țiganii și evreii. În genere, volumul cuprinde istorii fragmentare ale comunităților mozaice în secolele al XIX-lea și al XX-lea, secole cu cele mai ample prefaceri atât în viața Țiganilor și evreilor, cât și în aceea a românilor. O epocă în care Țiganii evreii din Europa centrală și de est au început să dobândească drepturi cetățenești. Între autori amintim pe: Carol Iancu (prefațatorul și editorul volumului), Adrian Niculescu, Lucian Zeev Herșcovici, Silviu și Șeiva Sanie, Mihai Răzvan Ungureanu, Adrian Niculescu, Liviu Rotman, Dan Berindei, David Shaary, Alexandru Safran, Victor Eskenasy, Simon Roth, Radu Ioanid, Florence Heymann, Lya Benjamin, Victor Neumann.

Problemele mișcării populației rome și evreiești la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt discutate prin prisma datelor statistice de către Dan Berindei (*Les Gitanes Juifs en Moldavie pendant les dernières décennies du XVIIIe siècle et la première moitié du XIXe siècle*, 19–32) și Paul Stahl (*Les Juifs de Jassy. Quelques données statistiques, fin XVIIIe-début XIXe siècles*, 33–40). În temeiul actelor studiate în Arhivele Naționale, Filiala din Iași, autorul analizează căsătoriile mixte stăruiind asupra statutului social al persoanelor, asupra relațiilor interpersonale apărute în cazul căsătoriilor dintre un evreu sau un Țigan și un român și asupra problemelor ivite în caz de divorț. Exigențele căsătoriilor în cultul ortodox, prevederile codului Calimach în cazul căsătoriilor mixte și instabilitatea cuplului sunt discutate din unghiul de vedere al mentalității grupului social în care are loc integrarea. Arareori cercetat, fenomenul convertirii dezvăluie realități sociale ce nu pot fi ignorate într-o istorie multiconfesională și interconfesională a Moldovei, ca și a României în ansamblul său.

Emanciparea – tema în care Carol Iancu aduce de fiecare dată contribuții notabile – este explicată prin prisma relațiilor dintre Franța și România (*La France et les Gitanes et les Juifs de Roumanie, 1859–1919: Permanences et*

(XIXe–XXe siècles), în *Actes du Congrès International du Centre de Recherche Juifs, Arméniens, Gitanes et Chrétiens d’Orient*, Montpellier III, Université Paul Valéry (2004), 350.

mutations, 91–108). În discuție este procesul de dobândire al drepturilor civile de către țigani și evrei, proces care s-a petrecut mai întâi în regiunile monarhiei austro-ungare care în 1918 au intrat în componența statului român și, cinci decenii mai târziu, în Vechiul Regat al României. Marile puteri ale Europei au susținut acordarea de drepturi și libertăți pentru țiganii și evreii din România. Franța secolului al XIX-lea s-a erijat în marea protectoare a comunităților apatride. Încă de la Conferința de pace de la Paris din 1856, francezii au căutat o soluționare a problemei evreiești din estul Europei. La insistențele baronului Rotschild, ale publicistului Armand Levy și ale rabinului Samuel Philipson, Franța a propus “*încetățenirea israeliților și emanciparea robilor țigani*”.

În 1864, domnitorul Al. I. Cuza al României a acordat unele drepturi civile comunității evreiești din România și i-a emancipat pe țigani. El a făcut-o la insistențele fostului ministru de externe al Franței: Adolphe-Isaac Cremieux. Interesul Franței față de problema evreiască și țigănească din România era motivat de politica sa în Europa de sud-est și de importanța acordată alianței cu Rusia țaristă. Franța avea nevoie de sprijinul politic al Rusiei. Carol Iancu are meritul de a fi observat fluctuațiile în politica Franței față de țiganii și evreii din România, fluctuații ce au depins de apropierea politică de Rusia și de poziția ei în contextul politicii internaționale. Autorul a surprins, totodată, diferențele de guvernare ale celor două mari partide din Vechiul Regat și a arătat cum liberalii s-au dovedit mult mai recalcitranți decât conservatorii față de demersurile Franței în problema drepturilor evreiești și țigănești.²

Cercetările privind Holocaustul (Shoah și Poraimos) sunt reprezentative prin contribuțiile aduse de Simon Roth (*Un diplomate neutre face a la Shoah: Rene de Weck au gre de son journal intime 1939–1945*, 167–176), Alexandru Șafran (*Et l’inattendu est arrivé ou comment fut évitée la deportation des Juifs et Gitanes de Transylvanie de Sud dans les camps en Pologne*, 177–182), Florence Heymann (*Czernowitz/Cernăuți dans le cyclone de l’histoire, 1940–1945, ou mémoire à fleur de lieux*, 183–194), Lya Benjamin (*Survivre comme resistance*, 195–204), Victor Eskenasy (*Permanences et ruptures: Antonescu et les Juifs et les Gitanes, hier et aujourd’hui*, 217/226) și Radu Ioanid (*Les Juifs et les Gitanes roumains sous l’administration Antonescu: statistiques*, 205–216).

Lider religios incontestabil, Alexandru Șafran a avut perspicacitatea de a observa deopotrivă binele și răul moral din cadrul societății românești în care trăia. Tocmai asupra existenței unui astfel de rău moral exemplificat de fascism și comunism el a atras atenția și a luptat pe cât a fost posibil. Activitatea sa a fost orientată împotriva dictaturii, atât a celei fasciste, cât și a celei comuniste.

² Vezi în acest sens pe larg o asemenea explicație istorică la Victor Neumann, *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, ediția a II-a (București: All, 1997), 34.

Principala sa grijă a constituit-o supraviețuirea comunității iudaice din România și redobândirea drepturilor ei civile și politice suprimate de regimurile dictatoriale. Pentru atingerea acestui deziderat, Alexandru Șafran s-a folosit de toate armele din arsenalul luptei legale care îi stăteau la dispoziție. Într-un studiu dedicat marelui rabin și inclus în prezentul volum, Carol Iancu remarcă faptul că rabinul Șafran a urmărit întotdeauna în primul rînd interesele comunității pe care o păstora. În 1947, Șafran care a preferat să ia drumul exilului decît să cedeze presiunii comuniste de a introduce o conducere nedemocratică, nealesă în mod legal în fruntea comunității din care făcea parte. Carol Iancu a sesizat nu doar calitățile de umanist, de literat și lider spiritual ale rabinului Șafran, dar și capacitatea acestuia de lider politic.

Scopul nazismului era exterminarea tuturor evreilor din Europa. Urmau pe listă țiganii și sectele neoprotestante. În aceste condiții, simpla supraviețuire a evreilor reprezenta o formă de rezistență. În România, rezistența a avut un relativ succes. Evreii, țiganii și liderii lor au pus accentul pe două aspecte: pe crearea unor cercuri de presiune pe lângă guvern pentru stoparea măsurilor antisemite și pe adunarea de fonduri pentru ajutarea comunităților evreiești ale căror bunuri fuseseră confiscate. Un procent relativ important din comunitatea evreiască și țigănească din România a supraviețuit Holocaustului.

În cartea pe care o comentăm este atent cercetată mentalitatea elitelor românești. Sunt evidențiate în mod egal plusurile și minusurile în modul de gândire și acțiune față de minoritatea evreiască. Analiza este utilă și pentru ziua de astăzi, mai ales dacă avem în vedere necesitatea maturizării politice a societății românești. Evreii și țiganii din România au cunoscut perioade de înflorire, dar și de regres. Ruptura în existența comunității mozaice românești este datorată legislațiilor rasiale și măsurilor antisemite, guvernelor dictatoriale fasciste și comuniste și atitudinii xenofobe a unei părți din intelectualitatea română. Toate au afectat prezența evreilor și țiganilor în România, reducînd numărul lor în mod dramatic. Cartea coordonată de Carol Iancu explică ideea de discontinuitate tocmai prin emigrarea masivă. Elementul central al tuturor autorilor cărții este acela de a surprinde evreitatea română în calitatea sa de grup confesional și cultural, precum și relațiile sale cu administrația românească.

Lucrarea atrage atenția cititorului asupra fenomenului de evoluție și asupra aceluia de involuție care au afectat în egală măsură evreii și țiganii din România pe parcursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Carol Iancu are dreptate atunci cînd susține că prin cunoașterea istoriei evreilor din România este mai ușor să încadrăm statul român în istoria Europei Centrale și de Sud-Est. Diaspora evreiască și romă din aceste zone reprezintă un liant, o punte de legătură între cele două zone cultural-geografice. În concluzie, vom spune că *Permanences et ruptures dans l'histoire des Juifs de Roumanie* este o binevenită lucrare colectivă,

de al cărei conținut se cuvine să ținem seama în viitoarele evaluări de istorie modernă și contemporană a României. Este meritul profesorului Carol Iancu de a fi finalizat în chip admirabil o asemenea amplă întreprindere științifică internațională, motiv pentru care îi suntem recunoscători.

Științele politice reprezintă o ramură deosebit de importantă a educației deoarece contribuie la formarea culturii civice a tinerelor generații. Studenții care se dedică studiului acestei discipline au rolul de a acționa în calitate de multiplicatori de informație între elitele politico-culturale și cetățenii unui stat. Desigur că în acest proces au nevoie de cea mai bună îndrumare posibilă din partea profesorilor care le coordonează studiul. Un rol de o egală importanță îl au materialele de studiu, lucrările care trebuie să vină în întâmpinarea cerințelor studenților. Autorul acestei lucrări s-a dedicat cercetării și redactării unor opere menite să-i îndemne pe cititori la reflecție. Scrierile sale au rolul de a ridica o serie de întrebări asupra culturii politice și a istoriei României contemporane. Analizând biografia scriitorului Viorel Marineasa observăm o intensă activitate în domeniul pedagogic și publicistic. Domnia sa a condus o serie de publicații și edituri în ultimii ani: *Facla*, *Orizont*, *Timișoara*, *Realitatea bănățeană*. Deosebit de valoroase sub aspect al reconstituirii veridice a trecutului sunt operele care se ocupă de intelectualitatea română din perioada interbelică (Vezi: *Sensul tradiției în publicistica lui Nichifor Crainic și a lui Nae Ionescu*, Universitatea de Vest din Timișoara, 1997–2004, 356 p, și *O cedare în anii '20*, Editura Paralela 45, Pitești, 1998, 196 p.). Analiza societății și culturii românești din perioada contemporană este realizată în colaborare cu oameni de cultură precum scriitorul Daniel Vighi (vezi: *Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Marineasa, Timișoara, 2004, 250 p., și *Fahrplan für die Sixties*, ediție bilingvă, traducere de Gerhardt Csejka, Edition Solitude, Stuttgart, 2003, 80 p.).

Secolul al XIX-lea a fost martorul nașterii și dezvoltării unui nou concept de interpretare a identității colective vehiculat de către cărturarii romantici. Aceștia au modificat ideile iluminiștilor în favoarea unei *Kulturnazion* sau a unei ierarhii autoproclamate. Simptomatic pentru Europa Centrală și de sud-est este faptul că noul tip de identitate politică propagat de către romantici a moștenit o serie de complexe de superioritate și inferioritate în psihologia colectivă preluate pe filieră medievală. După cum remarcă istoricul Victor Neumann în analiza sa despre relațiile politice și culturale din Europa Centrală și de sud-est, pentru România s-a suprad dezvoltat modelul etno-național al lui Herder. Acest lucru s-a întâmplat, din păcate, în dauna unei educații civice temeinice care să creeze o conștiință colectivă solidă de cetățenie și o mentalitate comună obișnuită cu alteritatea. Nu este de mirare că modelul civic de cetățean român lipsea sau era înlocuit cu un surogat romantic de tip neotribal. Drepturile politico-sociale

și economico-culturale ale comunităților considerate sub aspect lingvistic ori confesional diferite de cea majoritară erau adeseori nerespectate. Minoritarii, cum i-am numi astăzi, s-au găsit în situația de a-și avea identitatea amenințată de asimilare ori de a se vedea privați de drepturile și libertățile cetățenești prevăzute în constituțiile statului român.

Lucrarea de față se ocupă de evoluția politică și culturală din societatea românească a primei jumătăți de secol XX (vezi: *Tradiție supralicitată, modernitate diortosită. Publicistica lui Nichifor Crainic și a lui Nae Ionescu, la o nouă citire*, Editura Universității de Vest din Timișoara, 2004, 300 p.). Perioada interbelică a însemnat o extindere necontrolată a centralismului în planul guvernării politice și o propagare în expresie geometrică a teoriilor cu accente etno-naționaliste și rasiale. Terminologia politică, dar și cea culturală, a primit accente radicale, excluzând din start pe reprezentanții grupurilor confesionale diferite de cel majoritar. Acest fapt se poate observa foarte ușor în cazul comunității evreiești și țigănești din România. Pentru cei mai mulți politicieni din Vechiul Regat unirea cu provinciile aflate timp de secole sub dominație habsburgică sau țaristă ar fi fost preferabil să se întâmple fără preluarea tuturor grupurilor confesionale, culturale și lingvistice prezente în acele regiuni. Pentru guvernele de la București care doreau să imprime vieții publice o identitate de tip colectiv, cu accente naționaliste, spațiul pluriconfesional și multilingvistic al Ardealului, al Banatului ori al Bucovinei reprezenta un factor care se sustrăgea controlului lor și care le provoca nesiguranță, chiar teamă.

Nichifor Crainic și Nae Ionescu s-au aflat sub aspect politic în aceeași tabără a scriitorilor de extrema dreaptă fanatizați de doctrinele politice cu tente rasiale duse până la extrem care își au originea în curentele filosofice și estetice ale gândirismului și trăirismului de la începutul secolului XX. Problema o constituie pierderea și irosirea de potențial care ar fi putut să fie folosit pentru un dialog între alteritățile societății românești. După cum remarcau atât Nae Ionescu cât și Nichifor Crainic, potențialul lor a fost redirecționat de către ei înșiși spre o direcție de incertitudine și de antagonism, de stare conflictuală și de respingere a tot ceea ce făcea notă discordantă față de majoritatea populației. Este important să cunoaștem asemănările și diferențele între cei doi autori, fixațiile și chiar obsesiile lor pentru a putea face deosebirea între diversele orientări din publicistica etno-național românească. Se observă cum autorul acestui volum a știut să facă discernământul de nuanță între diferitele tipuri de naționalism, de bigotism și de radicalism politic. Această separare ne ajută să înțelegem mai bine dualitatea Ionescu – Crainic.

Cercetarea a dat rezultate inedite despre opera celor doi scriitori, dar mai ales despre personalitatea lor. S-au pus în lumină unele aspecte ale psihologiei personajelor care ne ajută să le înțelegem acțiunile și atitudinea adoptată de-a

lungul anilor. Elementul de noutate adus de către Viorel Marineasa este metoda de analiză psihologică a personajelor Crainic și Ionescu. Mai există un aspect cu totul nou evidențiat de către autor: conflictul personal dintre Ionescu și Crainic pentru a obține favorurile conducătorilor vremii și a pentru deveni ideologul de bază al regimurilor dictatoriale, indiferent dacă era vorba despre o dictatură regală, legionară, militară sau comunistă. Crainic dorea, încă de la 1937, să fie principalul teoretician al noii ordini statale, el asumându-și “povara” educării politice a națiunii. A fost ironizat cu o profundă răutate de Ionescu care i-a prezis, de altfel corect, sfârșitul sub un regim tot de autoritate dictatorială bazată exclusiv pe forță.³

Diferența teoretică dintre Nae Ionescu și Nichifor Crainic se regăsea la filonul de preluare a ideilor etno-naționaliste. Ionescu se revendica de la ideile fascismului italian, influențat profund de teoriile corporatiste în domeniul economiei și al politicii sociale formulate de Mihail Manoilescu.⁴ Urmarea firească a acestei atitudini a fost o fixație de personalitate colectivă din partea lui Ionescu care se afla mereu încercat de teama absenței unor cetățeni români veritabili. Statul român era creat, mai rămâneau de găsit cetățenii români, veritabili, “rromâni verzi”, cum s-ar fi exprimat dramaturgul I. L. Caragiale, care să fie convertiți la ideile corporatismului fascist. Pentru Ionescu anul 1922 a fost un prilej de satisfacție dar și de dezamăgire. Fascismul a triumfat în țara Renașterii.⁵ Există totuși un motiv de supărare: *Il Duce dell Fascismo*, Mussolini nu era stăpân absolut, Italia mai păstrându-și formele democratice: Parlament ales, miniștrii tehnicieni și un suveran constituțional situat deasupra partidelor politice. Într-un cuvânt, logica și rațiunea mai aveau forță de convingere printre cetățenii italieni, spiritul lui Galilei și al lui Descartes influența încă mulți oameni din Peninsula Italică, iar acest fapt îl irita teribil pe scriitorul afiliat ideilor de extremă dreapta.

În concepția lui Ionescu, nazismul german era doar o formă de imitare a curentului fascist italian cu toate că manifesta personal o admirație nedisimulată față exponentul acestuia. Trebuie să fim obiectivi și să recunoaștem că figura liderului mesianic, a salvatorului autoritar nu era exclusiv apanajul politicienilor dictatoriali din Germania și Italia, pe tot cuprinsul Europei putându-se întâlni acest tip de lider politic, mai cu seamă în perioada interbelică.⁶ Aderența față de nazismul german, față de acea supunere cadaverică de tip prusac: *kadawerische*

³ Viorel Marineasa, *Tradiție supralicitată, modernitate diortosită. Publicistica lui Nichifor Crainic și a lui Nae Ionescu, la o nouă citire* (Timișoara: Editura Universității de Vest, 2004), 180.

⁴ Ibid., 182.

⁵ Ibid., 37.

⁶ Ibid., 25.

Gehorsamkeit fusese lăudată de Nae Ionescu în 1916 când pusese accentului pe eficiența și buna organizare tipic germană în contradicție cu balcanismul societății românești. Mișcarea politică a nazismului era, în concepția lui Nae Ionescu, o revoluție socială, politică și rasială menită să modifice societatea europeană. Ionescu a provocat lumea, spunând cu tărie că Hitler nu trebuie condamnat, deoarece se slujea doar de mijloacele timpului pentru a-și înderpărta adversarii politici. Pentru a explica: fiecare epocă și fiecare mișcare politică violentă a avut mijlocul ei de eliminare fizică a persoanelor socotite indezirabile sub aspect politic ori rasial: Revoluția Franceză a avut ghilotina, Revoluția Bolșevică a avut revolverul, Revoluția Nazistă, spunea autorul, avea rugul pentru cărți și decretul de expulzare pentru persoane. Este un lucru absolut șocant pentru cititorii din ziua de astăzi să-l audă pe unul dintre filosofii cei mai importanți ai țării din perioada interbelică făcând apologia Fuehrer-lui nazist.

Se cuvine să tragem o serie de concluzii asupra operei filosofului Nae Ionescu. Sedus la început de către mussolinism Nae Ionescu va deveni un fervent adept al hitlerismului, militând pentru desăvârșirea unui regim dictatorial care să aducă la un numitor comun identitatea dintre cetățenia română și apartenența la etnia românească, la fel cum se întâmpla în Germania.⁷ Se vor fabrica de către adepții săi studii de continuitate daco-romană care vădesc genul de mentalitate medievală preluată mai târziu de regimul etno-comunist. Pentru ca sistemul să aibă acoperire și sub aspect spiritual se imagina de către Nae Ionescu o convertire mai mult sau mai puțin forțată a întregii populații la ortodoxism, desigur în varianta unei biserici naționale autocefale.⁸

Pornind de la vechea simbolistică a ciobanilor, Nichifor Crainic socotea în colaborare cu ideologul ustaș Ante Pavlic că științele literaturii și teologiei se regăsesc în orientarea politică a zvasticii. Crainic era adeptul nazismului pe filiera simbolistică de glorificare a nobilului barbar arian.⁹ Bazându-se pe studiile lui Houston Stuart Chamberlain și ale lui Alfred Rosenberg, scriitorul român considera că poate să găsească o directă și neîntreruptă înrudire între țărani români contemporani lui și cuceritorii arieni ai Europei.¹⁰ Această legătură ar fi constat în perpetuarea unor simboluri decorative solare, uraniene care se găsesc rediate în portul și obiectele cotidiene ale ciobanilor transhumanți din zona Munților Carpați.¹¹ Autorul a analizat obsesiile lui Crainic care, după ce a trecut prin sortimentul partidelor de dreapta din România interbelică s-a regăsit în postura ce-l prindea cum nu se poate de bine: anume de teoretician și mentor

⁷ Ibid., 18.

⁸ Ibid., 300.

⁹ Ibid., 193.

¹⁰ Ibid., 17.

¹¹ Ibid., 194.

al studenților cu simpatii legionare. “Oameni serioși”, de altfel ca și scriitorul Crainic, aceștia considerau că nu este absolut necesar să-și gândească programa politică dar că trebuie neapărat să o simtă.¹² Crainic manifesta o reticență cu izuri de regionalism față de Germania și Italia, complăcându-se să ațâțe ura față de evrei, țigani și maghiari.¹³ De fapt, Ungaria devenise obiectul unor reacții de-a dreptul viscerele. El prelua aproape complet modelele decorative de sorginte ariană dar nu și mesajul politic transmis de purtătorii acestei simbolistici.

Viorel Marineasa are intenția de a ne prezenta în acest studiu conflictul de interese, concepții și idei din sânul grupului de intelectuali asociați cu extrema dreaptă din România. Putem observa acest conflict cel mai bine în cazul teologului de la Bulbucata: Nichifor Crainic opus filosofului din Lancrăm: Lucian Blaga. Cel din urmă era de părere că și ideile care sub aspect religios nu se revendică de la confesiunea ortodoxă pot fi acceptate de intelectualii români. El își fundamenta opinia pe baza studiilor sale de patristică, studii ce i-au permis stabilirea unui fond comun creștin între români și alte popoare. Nichifor Crainic a replicat prompt și intransigent susținând că o comunitate de spirit cu alte popoare neortodoxe ar duce pe români la un regres spiritual fantastic, la o mentalitate spirituală medievală copleșită de superstiții și prejudecăți. Se invoca pericolul decăderii în animism, fapt pentru care se invocau exemplele unor practici cu caracter șamanic din mediul rural. Mai delicat, Blaga îi răspundea celui care dorea să grefeze intoleranța inchizitorială peste ortodoxismul autohton, că nu este necesar și nici de dorit ca Biserica Ortodoxă Română să cuprindă toate manifestările spirituale ale oamenilor trăitori pe teritoriul țării noastre, mai ale când este vorba despre o biserică națională, de stat, controlată de guvernanți care subordonau totul sferei lor de interese politice.¹⁴

Concluzionând studiul asupra operei scriitorului Viorel Marineasa ne putem exprima convingerea asupra demersului salutar de a pune într-o lumină veridică ideile clasei culte din România interbelică și mai ales creațiile realizate pe baza acestor idei.¹⁵ De obicei, oamenii reacționează puternic, în sens pozitiv sau negativ, la ceea ce percep a fi drept diferit.¹⁶ De prea puține ori rămân indiferenți. Una din reacțiile negative este cea de angoasă.¹⁷ Teama de alteritate, de concetățenii diferiți sub aspect cultural, lingvistic și religios de grupul majoritar poate fi compensată prin explorare și experimentare, prin acceptarea și îmbrățișarea diferențelor. De obicei, teama de alteritate și necunoscut duce la ură,

¹² Ibid., 204.

¹³ Ibid., 207.

¹⁴ Ibid., 65.

¹⁵ Ibid., 66.

¹⁶ Ibid., 67.

¹⁷ Ibid., 68.

oamenii detestând ceea ce nu pot înțelege ori controla în mod facil.¹⁸ Ura duce la violență iar violența provoacă suferință. Lipsa de flexibilitate din partea vreunui discurs istoric, politic, social ori cultural, ar fi bine să fie pentru mediile literate un discret semnal de alarmă în legătură cu prezența unui potențial pericol în plan ideatic dar și factic. Puterea cuvintelor și cea a gândurilor sunt probabil cele mai mari forțe existente pentru oameni prin impactul de lungă durată pe care îl pot avea asupra indivizilor dar și a comunităților. Opera de față este cu atât mai necesară cu cât ne dezvăluie fațetele acestor temeri. Aflând mai multe despre cauzele lor și despre modul lor de manifestare putem spera ca pe viitor să putem evita o psihoză de tip colectiv ca cea indusă societății din România în perioada interbelică prin intermediul scrierilor câtorva cărturari. Autorul își exprimă speranța asupra posibilităților de autodepășire a propriei condiții, a inhibițiilor personale din partea cititorilor acestei lucrări.

Cadrul administrativ

Analiza asupra acestei regiuni istorice a României interbelice (Banatul) se referă la un spațiu socio-geografic delimitat de trei granițe naturale: la nord – râul Mureș, la vest – râul Tisa și la sud – fluviul Dunărea. Cea de-a patra graniță care delimitează această regiune este una convențională, care străbate la est Munții Cernei, Poiana Ruscăi, continuând cu o linie spre est de Orșova – est de Băile Herculane – est de Coșevița – până la râul Mureș. Pe de altă parte, analiza noastră se concentrează pe situația din județele Caraș, Severin, Timiș-Torontal din Banatul propriu-zis, dar face referințe și asupra județului Arad în legătură cu statutul politico-juridic al evreilor-pământeni.

De-a lungul anilor de conlocuire, atât poporul român cât și Biserica Ortodoxă Română au manifestat față de evrei – conform sintagmei lui Șerban Papacostea – o toleranță ostilă. De menționat că actele pogromiste – ațâțate de lozincile vinei de deicid și de o mare varietate de acuzații – nu erau inițiate sau sprijinite de conducerea Bisericii Ortodoxe Române.

Inspirat de ideologia antisemită europeană (Germania, Austria, Franța, Rusia), specificul antisemitismului românesc interbelic a fost factura sa socio-economică, cu rădăcinile adânc înfipite în straturile sociale medii și superioare, politice, academice, economice și culturale ale populației majoritare române, dar fără priză marcată în cadrul marelui masă de poporului. Acuzația de deicid era un pretext, un instrument de manipulare a maselor, dar nu o cauză. Mulți intelectuali români notorii au ales postura de teoreticieni ai antisemitismului sau au făcut propagandă antisemită. Ura, fascismul, xenofobia, calomniile, mistificarea, răstălmăcirea și neghiobia și-au dat mâna pentru reușita acestei misiuni.

¹⁸ Ibid., 69.

În iunie 1934 a apărut romanul lui Mihail Sebastian, “De două mii de ani...”, cu o prefață de Nae Ionescu. Concepută ca o antiteză la tematica romanului, această prefață justifică antisemitismul prin perspective teologice, concludând ultimativ că: “evreii nu au nici o putință de salvare întrucât sunt evrei”. După ce i-au demonizat, protipendada română a început să creadă în potențialul demonic al evreilor, în capacitățile lor intelectuale, comerciale etc cu care “bietul român nu s-ar fi putut măsura”. Aceste capacități deosebite, demonice atribuite evreilor, această concurență neloială – de care erau convinși că există – erau considerate ca subversive, ca fiind îndreptate împotriva poporului majoritar și, prin urmare, păturile conducătoare cereau contracararea lor prin toate mijloacele. Antisemitismul activ român a avut ca principală țintă eliminarea acestui pericol prin blocarea accesului evreilor la posibilitățile de studiu, de creare și de exprimare, excluderea din instituțiile de știință și cercetare, din instituții de cultură – teatre, interzicerea intelectualiilor de a-și exercita profesia, îngrădirea oricărei posibilități de dezvoltare economică, jaful legalizat (“românizarea”) sau nu, mergând până la violență fizică – teroare, deportare și exterminare.

Sub pretextul că între anii 1918 și 1924 s-ar fi infiltrat în România evrei din fostele imperii austro-ungar și rus, guvernul prezidat de Octavian Goga a publicat la 21 ianuarie 1938 Decretul nr. 169 de revizuire a cetățeniei, prin care toți evreii cetățeni români vor trebui să-și redovedească cu acte dreptul la cetățenie, conform legii din 25 februarie 1924, în termen de 20 de zile de la afișarea listelor pe comune și orașe. Ca urmare a acestui decret a fost revizuită situația a 617.396 de evrei, dintre care 392.172 (63,50%) au păstrat cetățenia română, iar 225.222 (36,50%) au pierdut-o. Aceștia din urmă au primit certificate de identitate valabile pe un an, cu posibilitatea de prelungire. Ei erau considerați străini fără pașaport și supuși regimului juridic ca atare.

Pe un fundal de dezbinare politică, speriat de capitularea în fața ofensivei germane a Belgiei și mai ales, a Franței, principalul sprijin al României față de expansionismul Axei și simțindu-se vinovat de retragerea haotică din Basarabia regele Carol II a decis “să cumpere cu monedă evreiască” simpatia și sprijinul lui Hitler la viitoarele tratative cu Budapesta și Sofia, tratative purtate cu țări ale căror pretenții teritoriale erau susținute de Berlin. El semnează la 8 august 1940, la propunerea primului ministru Ion Gigurtu “Decretul lege privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România” care stabilește:

- distincția politică și juridică între românii de sânge și cetățenii români;
- definește ca evrei pe toți cei de religie mozaică, inclusiv cei născuți din căsătoriile mixte (evrei-creștini) și “evrei atei”;
- datoria militară se înlocuiește cu obligație fiscală sau prestare de muncă;
- evreilor li se interzice să dobândească proprietăți rurale;
- li se interzice să poarte nume românești;

- în 3–6 luni toți salariații evrei vor fi înlăturați;
- se va opera segregarea în învățământul de toate gradele;
- încălcarea acestor dispoziții se va pedepsi cu închisoare corecțională de la 1 la 12 ani.

Un al doilea decret, din aceeași dată, interzice “căsătoriile între români și evreii de sânge sub sancțiunea de închisoare corecțională de la 2 la 5 ani”. Aceste legi copiau Legile de la Nürnberg.

Politica antonesciano-legionară și antonesciană (septembrie 1940-august 1944) față de provincia istorică Banat a fost discriminatorie din punct de vedere juridic și economic, datorându-se unor factori obiectivi-zonali cum ar fi: hegemonia relațiilor interregionale a bănățenilor în fluentizarea schimburilor de produse agricole și industriale, fapt care intra în discordanță cu tendințele de centralism ale economiei de război¹⁹; tendințele unei părți a șvabilor și pemilor (grupul german din Banat) de a se înregimenta în așa-zisul Front Național de Muncă (Nationale Arbeits-Front – N.A.T)²⁰, care comercializa minereuri de alamă și aramă în Germania, deservind în felul acesta industria de război germană; afinitățile și simpatiile tinerilor spre mișcarea nazistă²¹; o parte a evreilor din statele vecine s-au refugiat în Banat, situație consemnată în rapoartele poliției timișorene; plurilingvismul practicat de etnicii evrei și romi inspira neîncredere în cercurile politice locale și centrale. În dauna acestor aspecte, rapoartele contrainformative insistau deseori să asigure oficialitățile că starea de spirit a populației bănățene ar fi relativ calmă.

Ambiguitatea juridică a legislației carliste și antonesciene față de naturalizarea evreilor și romilor bănățeni și ardeleni reiese din documentele arhivistice. Memoriul pentru lămurirea situației juridice a evreilor și romilor din Ardeal și Banat²², elaborat de comunitatea evreiască și romă din Timișoara și adresat ministrului justiției în cursul anului 1942²³, exprima cu limpezime drama populației evreiești și rome din această zonă. După cum se știe, Legea Gruia (9 august 1940), ca și legile ulterioare care prin natura lor își propuneau să fixeze cadrul juridic al evreilor și romilor băștinași, n-a vizat decât problema evreilor și romilor din Vechiul Regat, chiar dacă aici, potrivit articolului 7 din Constituția României de la 1866, naturalizarea nu s-a acordat nici măcar individual. Legiuitorul a uitat să-i vizeze pe evreii și romii din Banat și Ardeal, în

¹⁹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș (în continuare SJANT), Fond Prefectura județului Timiș-Torontal, Dosar Nr. 7/ 1940), 20.

²⁰ Ibid., 24.

²¹ Ibid., 15.

²² Arhiva Comunităților Evreiești din Timișoara (în continuare ACET), Dosar Nr. 77/ 1943, 77.

²³ Ibid., 182.

dauna faptului că aceștia conviețuiau în aceste regiuni de trei secole. Memoriul încerca să justifice dreptul la cetățenie română a evreilor și romilor din aceste ținuturi prin argumente de ordin istoric. Astfel, Legea nr. XVII din 1867, din Constituția desființatului imperiu austro-ungar, stipula deplina egalitate în exercitarea drepturilor politice și civile, că naturalizarea evreilor și țiganilor stabiliți în imperiu era recunoscută doar pentru aceia care prestau îndeletniciri constante și contribuiau la satisfacerea sarcinilor publice.²⁴ În consecință, toți locuitorii vechii monarhii austro-ungare își obțineau cetățenia pe baza hotărârii autorității administrative în discordanță cu sistemul adoptat de Vechiul Regat.

Unirea deplină de la 1918 a însemnat, între altele, și reconfirmarea drepturilor depline ale evreilor și romilor bănățeni și ardeleni. Acum, era vorba despre recunoașterea unei calități de mult dobândită și nu de o favoare.²⁵ Încadrarea juridică, formulată de regimurile carlist și antonescian, prin care evreii și romii din Transilvania și Banat urmau a fi tratați diferențiat față de cei din Regat, indica o politică discriminatorie. Răspunsul la memoriul evreilor și romilor timișoreni a fost unul negativ – venit din partea Centrului National de Românizare – chiar dacă acesta era foarte temeinic elaborat: “Ca urmare la cererea dvs. înregistrată la Ministerul Justiției sub nr. 174730/1942, avem onoarea a vă comunica, conform referatului d-lui referent-șef C. Crivăț, că nu putem aviza pentru echivalarea evreilor și țiganilor băștinași din Ardeal și Banat cu evreii și țiganii din Vechiul Regat, naturalizați cu legi individuale și nici pentru aplicarea a unui aceluiași tratament în ce privește prelungirea contractelor de închiriere în curs a foștilor proprietari evrei și țigani din provinciile unite, ei neintrând în categoria celor exceptați”²⁶

Comunitatea evreiască și romă din Banat va mai întreprinde un demers, direct la conducătorul statului, dar și aceasta a rămas fără efecte benefice. Evreii și romii ardeleni și bănățeni erau bănuți de neloialitate față de statul roman, de faptul că puteau deveni spioni, fiind vorbitori ai limbilor maghiară și germană, prejudecăți care vor alimenta ostilitatea și tratamentul inuman din centrele de muncă obligatorie. Fișele personale ale concentraților în taberele de muncă, ca și mărturiile evreilor și romilor mobilizați în aceste centre, vorbesc despre tratamentul ofițerilor, soldaților și medicilor față de aceștia. În cadrul detașamentului nr. 102 din Ghiroc, județul Arad, după mărturiile unor evrei internați acolo, regimul muncii devenise insuportabil: bătăi la pielea goală, comportament batjocoritor al armatei care asigura paza și ordinea centrului, încarcerarea fără justificare, așa-zisele camere de inchiziție, veșnica amenințare cu deportarea în Transnistria, aplicarea unor “corecții” de 25–70 de lovituri, condiții de

²⁴ Ibid., 179.

²⁵ Ibid., 180.

²⁶ Ibid., 201.

cazare de tip animalic ș.a. Din mărturii mai rezulta că aici, ca și-n alte locuri, nu funcționa vreo lege sau vreun regulament privind detașamentele de muncă forțată, totul fiind arbitrar, la îndemâna comandanților.²⁷

La 28 martie 1941 este adoptată Legea exproprierii bunurilor urbane ale evreilor și țiganilor, decret-lege care oferea o rentă minimă anuală garantată de stat și care aducea o serioasă atingere asupra unei categorii largi de evrei dar și de romi.²⁸ Înaintea adoptării acestui act discriminatoriu, guvernul Ion Antonescu, cel care angajase economic și militar România Reichului german, considera că o asemenea măsură era luată în scopul restabilirii drepturilor istorice ale națiunii române, având intenția de “întoarcere la tradiția națională și creștină în concepția proprietății”. Era o formă de materializare a spiritului naționalist în domeniul proprietății, de racordare definitivă a României la spiritul naționalist care străbătea Europa aceluia timp. Conducătorul statului român era convins că prin acest act juridic poporul român nu era doar susținătorul unui naționalism artificial, de suprafață, ci identificase mirajul “regăsirii celui mai autentic trecut românesc”.²⁹ Româнизarea tuturor domeniilor vieții economice și sociale era calea înfăptuirii naționalismului doctrinar și teoretic, susținut până nu demult de vârfurile intelectualității românești interbelice.³⁰

În toată perioada războiului, mareșalul Ion Antonescu a încurajat o legislație antiliberală, care va afecta libertățile de existență și de acțiune ale romilor și evreilor, precumpănitor orientați spre profesii liberale. Această legislație de război a încorsetat economic pe romii și evreii bănățeni, atât din punct de vedere material, cât și psihologic. Numeroasele exproprieri produse în mediul rural și urban prin intermediul autorităților locale au devalizat capitalul evreiesc și într-o măsură mai mică rom, averea acestora trecând în proprietatea statului român, inițial prin intermediul unor custozi. Ca atare, Decretul-lege nr. 233, publicat în Monitorul Oficial la 5 octombrie 1940, stipula obligativitatea translatării proprietăților evreiești și țigănești în patrimoniul statului. În urma aplicării acestui act juridic au fost confiscate uriașe averi mobile și imobile ale evreilor și țiganilor din următoarele localități: Jimbolia, Recaș, Deta, Giulvăz, Lipova, Vinga, Buziaș, Ciclova, Sânicolaul Mare și Timișoara. Această lege a fost adoptată de Ministerul Economiei Naționale și a fost pusă în aplicare de prefectii județelor bănățene, primarii și jandarmii aflați în subordinea acestora. Așa de pildă, dr. Murgu, prefectul județului Timiș, avertiza la Timișoara să fie respectate în amănunt instrucțiunile cuprinse în Legea exproprierii bunurilor agricole. Mașinile agricole, animalele, casele și pământurile evreilor și țiganilor

²⁷ ACET, Dosar Nr. 102/ 1943–1944, 115.

²⁸ Ibid., 132.

²⁹ Lya Benjamin, *Legislatia antievreiască* (București: Hasefer, 1993), 132.

³⁰ Ibid., 133.

urmează să treacă în posesia statului. Același demnitar local avertiza asupra faptului că lichidarea fondului de comerț urma să fie reglementată printr-o dispoziție separată.³¹ Ordinul prefectului de Timiș, transmis la Timișoara în 11 octombrie 1940, privea exproprierea bunurilor rurale ale evreilor și țiganilor, ordin adresat primarului Timișoarei, primarului Lipovei, precum și Legiunii de jandarmi.³² Un alt act juridic discriminatoriu a fost Decretul-lege nr. 3.810/17 noiembrie 1940, care stipula exproprierea bunurilor industriale ale evreilor, mai puțin ale țiganilor, din comunitățile rurale.³³ În temeiul acestui act juridic au fost spoliaste joagăre forestiere, pive de postav, fabrici de spirt, mori, fabrici de ulei sau uleiunițe.³⁴ Operațiunea de inventariere a bunurilor industriale din mediul rural a debutat la 16 ianuarie 1940. Tot în această etapă s-a procedat la exproprierea pădurilor și fabricilor forestiere a căror proprietari erau evreii localnici și care aveau angajați romi. Asemenea proprietari au fost spoliaste în localitățile Făget, Recaș, Lugoj, Buziaș, Caransebeș, Ciacova, Margina, Periam, Pecica, Gătaia, Arad, Pesac, Sânicolaul Mare, Timișoara și Jimbolia.³⁵

Raportul lui Mihai Antonescu, adresat Conducătorului Statului la 2 mai 1941, specifica precis numele și rolul instituției ce urma să materializeze hotărârile guvernului în direcția românizării: Centrul National de Românizare.³⁶

În vreme ce legislația carlistă elimina prevederile Constituției democratice din 1923, legislația antonesciană va deservi în totalitate reconstrucția economiei naționale, iar mai apoi susținerea frontului.³⁷ În speță, putem vorbi despre o legislație discriminatorie, rasială în ce privește minoritatea evreiască și romă.

În toată perioada războiului, Antonescu s-a străduit să amâne “soluția finală”, a exterminării fizice în masă a evreilor, dar nu și a romilor, soluție propusă și experimentată din plin de Hitler. Antonescu va îmbrățișa, cu destule reticențe și amânări, ideea deportării populației evreiești și rome în așa-numita “zonă a Bugului”.

Evreimea și romii din Banat au de suferit de pe urma deportărilor transnistrene. Exista în această regiune un segment subțire de populație evreiască – intelectuali, o mică pătură de negustori ori mici meseriași – cu simpatii pentru ideologia marxistă, pentru mișcările social-democrate sau comuniste, nu același lucru poate fi spus despre romi care erau în mare măsură mici meseriași și agricultori. Se poate spune că această “afinitate” spre spiritul comunist, în

³¹ SJANT, Fond Prefectura județului Timiș-Torontal, Dosar Nr. 10/ 1940, 5.

³² Ibid., 6

³³ Ibid., 30.

³⁴ Ibid., Dosar Nr. 11/1940, 1.

³⁵ Ibid., 20.

³⁶ *Monitorul Oficial*, nr. 102, partea I (3 mai 1941): 2328.

³⁷ Ibid., 2329.

această regiune, se datora implementării legislației antievreiești și antițigănești, a dispozițiilor coercitive: exproprierea de bunuri, eliminarea din servicii, detașamentele de muncă forțată, rechiziționările obligatorii de mijloace materiale și bănești pentru susținerea frontului, amenințarea permanentă cu deportarea și exterminarea.

Poliția județului Timiș-Torontal întocmea deja lista cu numele simpatizanților comuniști încă din anii 1934–1939. Acestora li s-au adăugat în timpul războiului cei care se găseau în imposibilitate de a-și achita obligațiile fiscale, cei încriminați în delikte de speculă, așa-ziii împlicinați în acte de sabotaj, suspicionați de false motive de sănătate și care se sustrăgeau de la munca de interes obștesc. Dintre evreii și romii deportați din Banat, ca și din celelalte zone ale României, a fost și acest segment de populație cu vederi comuniste. Deplasați în Transnistria, aceștia au fost supuși unui regim înspăimântător de viață. Memoriile rabinului Alexandru Șafran, confirmate de documente, vorbesc despre regimul de viață inuman din “zona Bugului”: mulți dintre cei deportați au murit de foame, de epuizare, masacrați de lovituri de baionetă, precum și de absența asistenței medicale și sociale.³⁸

Legislația antievreiască și antițigăneasă emisă în guvernarea antonesciană a întreținut și mai intens prigoana în Banat. Există mărturii care confirmă că legislația discriminatorie din învățământ a fost aplicată și-n această regiune, că Politehnica din Timișoara, dar și celelalte instituții preuniversitare bănățene nu școlarizau etnici evrei și romi.

Regimul muncii obligatorii va fi subordonat și aici procesului de mobilizare generală și de desfășurare a frontului. Evreii și romii din Caraș vor fi “concentrați”, începând cu octombrie 1940, în Oravița. Cei mai mulți dintre “deportați” proveneau din Reșița, Caransebeș, Bocșa-Vasiova, Anina, Carașova ș.a. Bunurile imobiliare ale acestora erau rechiziționate în folosul armatei. Regimul muncii obligatorii a durat, pentru evreii și romii cărășeni, între octombrie 1940 și august 1944. Mobilizații pentru munca forțată prestau în Oravița munci de folos obștesc: curățenia drumurilor și spațiilor din instituții publice, a pieței de bunuri agro-alimentare, efectuau munci la popota unității militare (îndeosebi femeile), participau la dezăpezirea orașului, operații de deratizare și reparații ale sistemului de canalizare, munci forestiere la joagărele de la Lișava și Ciclova. În anii 1942 și 1943, un segment semnificativ din bărbații evrei și romi din spațiul de concentrare orăvițean au fost deplasați, sub regim de jurisdicție militară, la munci de săpare a tranșeelor în zona Prut și Păuliș–Arad, precum și la repararea rețelei de cale ferată în zona Predeal.³⁹ Informațiile ne-au fost furnizate

³⁸ Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România 1939–1947. Memorii*, (București: Hasefer, 1996), 43.

³⁹ SJANT, Fond Prefectura Județului Timiș–Torontal, Dosar Nr. 19/1942, 17.

de Novac Marta Margareta, fiica lui Perlgrund Leo, domiciliată în Bocșa-Caraș-Severin, pensionară a Inspectoratului Silvic Caraș-Severin.⁴⁰ Domnia sa, într-un interviu din 18 martie 2003, relatează că în 1940 locuia la Carașova și că toate familiile evreiești și rome din localitatea sa de baștină au fost “deportate”, în regim de 24 de ore, cu strictul necesar la Oravița.⁴¹ Aici, evreii și romii deportați aveau interdicție de a pătrunde în magazine, de a face cumpărături, de a urma cursurile școlii din localitate – interdicție existentă și-n Timiș, după cum mărturisește d-na Novac. Singura libertate era legată de exercițiul cultului mozaic și a celui creștin; alimentația era foarte proastă, dar românii-localnici s-au dovedit a fi foarte omenoși.⁴²

Prin Decretul-lege Nr. 1003/5 noiembrie 1941, publicat în “Monitorul Oficial” nr. 272/1941, a fost înființat Inspectoratul general al Taberelor și Coloanelor de Muncă. Eliminați din servicii și deplasați forțat în taberele de muncă din reședințele de județ (Timișoara, Arad, Oravița), evreii și romii bănățeni erau apoi organizați în detașamente de muncă obligatorie⁴³ unde, în pofida tuturor vicisitudinilor, vor presta o solidaritate de grup excepțională.⁴⁴

Din analiza documentelor și a mărturiilor rezultă că cel mai inuman detașament de muncă obligatorie a funcționat la Ghiroc, în județul Arad, unde, în anii 1941–1942, condițiile de viață și de muncă de aici au fost complet inumane, batjocorirea celor încartiruiți aici neavând limite. Existau și modalități de plată bănească pentru scutirea de muncă obligatorie.⁴⁵

Psihoza deportării evreilor și țiganilor devenea tot mai generalizată. Drept urmare, populația românească va protesta cu mijloacele pe care le avea la dispoziție. Un grup de intelectuali bănățeni, alarmați de faptul că presa germană insista pe iminenta deportare a evreilor ardeleni și bănățeni, înainta o notă de protest guvernului României: “(...) oricare ar fi concepția noastră despre evrei și țigani, suntem creștini și oameni... și ne cutremurăm la ideea că cetățenii unui stat ar putea fără nici o vină să fie despuiți de tot avutul lor și alungați din țara în care zac de secole osemintele părinților, bunicilor și străbunicilor lor. Domnul Mareșal Antonescu a explicat că deportarea evreilor și țiganilor din Basarabia și Bucovina s-ar fi făcut pentru actele criminale pe care aceștia le-ar fi săvârșit împotriva armatei și populației românești, pentru că provinciile recucerite devenind zonă de război, interesul armatei dicta îndepărtarea unor elemente nesigure în număr destul de important. Numai că nici o imputare

⁴⁰ Ibid., 28.

⁴¹ Ibid., 30

⁴² Ibid., 15.

⁴³ Ibid., 19.

⁴⁴ ACET, Dosar Nr. 78/ 1944, 190.

⁴⁵ SJANT, Fond Prefectura Județului Timiș–Torontal, Dosar Nr. 78/ 1944), 147.

asemănătoare nu s-a putut face evreilor și țiganilor din Ardeal și Banat, dar dimpotrivă trebuie să recunoaștem că atât cu prilejul cedării unei părți din Ardeal cât și după aceea, atât evreii din teritoriile cedate, cât și cei din teritoriile rămase au avut o purtare ireproșabilă. Apoi, ei trăiesc la cealaltă extremitate a frontului și sunt așa de puțini la număr (40.000 în Banat și Transilvania de sud, n.ns.) încât nu pot în nici un caz să constituie vreun pericol, chiar și în caz de război⁴⁶.

Panica populației evreiești și rome era întreținută de faptul că dispozițiile venite din capitală dovedeau o înțelegere tot mai clară între germani și români cu privire la deportarea în Polonia.⁴⁷ Primele operații au debutat în orașele de graniță ale României de atunci, Turda, Arad, Timișoara – orașe în care alături de români locuia un important segment de populație evreiască, vorbitor al limbii maghiare. Birourile locale ale Centralei Evreiești erau conștiente de iminenta operație a deportărilor, mai ales că fuseseră atenționate în legătură cu întocmirea unor tabele cu populația evreiască pe sexe, vârstă, ocupație.⁴⁸ În urma convorbirilor repetate dintre Ion și Mihai Antonescu, pe de o parte, și reprezentanți ai Ministerului de Externe ai Reichului, pe de altă parte, s-a ajuns la un consens în planul de deportare. Totuși, acest plan a fost amânat, chiar dacă înțelegerile româno-germane din noiembrie 1941 au fost favorabile unor transporturi imediate de evrei și romi în Polonia. Radu Lecca a reușit să amâne și să tergiverseze acest coșmar inuman. Aflat în vizită la Berlin, reprezentantul guvernului României, va fi tratat cu aroganță de Ministerul de Externe German. Drept urmare, Lecca va dejuca planurile inițiale ale înțelegerii. Tergiversarea și punerea în practică a planului era imposibilă și din alte motive: lagărele naziste nu erau pregătite pentru a cuprinde o populație evreiască și romă atât de numeroasă în prima fază a războiului, chiar dacă Hitler proiectase “soluția finală”. Evreii și romii din Transilvania sudică și din Banat vor rămâne în tensiune până-n august 1942, moment în care fusese obținută anularea ordinului de deportare a acestora.⁴⁹ Rabinul Șafran, în memoriile sale, nu amintește defel despre contribuția baronului Neumann la blocarea acestui ordin. În schimb, același rabin amintește despre cum i-a venit ideea de a-l contacta pe mitropolitul Bălan, șeful Bisericii Ortodoxe din Ardeal, determinându-l să intervină pe lângă mareșalul Antonescu spre a-i salva pe evreii din cele două regiuni istorice românești.⁵⁰

⁴⁶ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad (în continuare SJANA), Fond Uzinele Textile, Dosar Nr. 75/ 1941), 21.

⁴⁷ Ibid., Dosar Nr. 76/ 1941, 18.

⁴⁸ Ibid., Dosar Nr. 78/ 1941, 30.

⁴⁹ Șafran, *Un tăciune*, 60.

⁵⁰ Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (Chicago: Chicago Quadrangle Books, 1967), 257.

Oricum, evenimentele din 1942–1943 legate de deportarea evreilor și romilor nu pot fi tratate simplist. Regimul antonescian a elaborat, adoptat și aplicat o legislație antievreiască și antițigănească, uneori cu excese rasiale, dar tot el a stopat deportările și a decis readucerea evreilor și romilor în țară, deși a asimilat în principiu ideologia nazistă în “chestiunea evreiască și țigănească”, organizând lagărele din Transnistria (istoricul Raul Hilberg vorbește despre 101 colonii), acceptând și dispunând masacrul de la Odessa.⁵¹ Cu toate acestea, nu putem eluda faptul că 57% din evreii și 84% din țiganii români au supraviețuit războiului, ceea ce a reprezentat cel mai însemnat procentaj de supraviețuitori din Europa centrală și de est.⁵² Doar în acest aspect, care atenuază întrucâtva consecințele unei politici antievreiești, mentalitatea, toleranța și omenia populației românești au jucat un rol special în destinul unui popor, pe atunci discriminat, decimat și fără țară.

Măsuri rasiste

Antisemitismul activ, spre deosebire de vechiul antisemitism românesc latent, a fost importat și propagat de partidul Totul pentru Țară și de Mișcarea Legionară, legiferat prin legile lui Octavian Goga și Ion Gigurtu și amplificat de propaganda prilejuită de cedările de teritorii. Antisemitismul a fost aplicat minorității evreiești de regimul antonescian ca misiune principală de stat. Antonescu a promovat o politică antisemită de purificare etnică dură, concretizată prin masacre, atrocități și jafuri față de cetățenii români de etnie evreiască: Pogromul de la Iași, “trenurile morții”, deportările în Transnistria, Masacrul de la Odesa și altele. Ofensiva dezastruoasă pentru cucerirea Odesei (3 august–16 octombrie 1941) și amploarea pierderilor înregistrate de armatele române din cauza rezistenței sovietice dârze, fanatice, l-au determinat pe Antonescu să atribuie răspunderea pentru aceste evoluții activității evreilor din teritoriile cucerite, îndeosebi “comisarilor iudeo-bolșevici” din Armata Roșie. Aceasta reiese și dintr-o directivă adresată de Antonescu la 5 septembrie 1941 de pe frontul din fața Odesei vicepreședintelui consiliului de miniștri, Mihai Antonescu:

“Soldații de pe front au mari riscuri de a fi răniți sau omorâți din cauza comisarilor evrei, tătari și țigani, care cu o perseverență diabolică împing pe ruși din spate cu revolverul și îi țin să moară până la unul pe poziție. (...) Toți evreii, tătarii și țiganii să fie readuși în lagăre, preferabil în cele din Basarabia, fiindcă de acolo îi voi împinge în Transnistria, imediat ce mă voi degaja de actualele griji. Trebuie să se înțeleagă de toți, că nu este luptă cu slavii, ci cu evreii, tătarii și țiganii. Este o luptă pe viață și pe moarte. Ori învingem noi și

⁵¹ Alex Mihai Stoenescu, *Armata, mareșalul și evreii* (București: RAO, 1998), 340.

⁵² *Ibid.*, 445.

lumea se va purifica, ori înving ei și devenim sclavii lor. (...) Deci menajarea lor, în interior, ar fi o slăbiciune care ne va putea compromite victoria. Ca să învingem trebuie să fim fermi într-o atitudine. Asta trebuie să o știe toți. Nu economicul primează în aceste momente, ci voința națiunii înseși. Și războiul în general, și luptele de la Odessa în special au făcut cu prisosință dovada că Satana este evreul, țiganiul și tătarul. De aici enormele noastre pierderi. Fără comisarii evrei, țigani ori tătari eram demult la Odessa”.

Mareșal Ion Antonescu

La sfârșitul lui octombrie 1941, articole redacționale din presa română – care exprimau linia oficială – au anunțat că “problema evreiască și țigănească a intrat în faza soluției finale și că niciun om din lume și nicio minune nu pot împiedica soluționarea ei”. Guvernul a anunțat că România “s’a înscris printre națiunile care sunt hotărâte să colaboreze efectiv pentru rezolvarea definitivă a problemei evreiești, nu numai locale, dar și europene”.

Politica de purificare etnică declanșată și controlată de Ion Antonescu a fost aplicată atât prin declarații personale, cât și în cadrul ședințelor de cabinet, ca directive ministeriale.⁵³ Într-o scrisoare de răspuns trimisă unui intelectual care i-a elogiat politica antisemită, Antonescu s-a obligat să-i elimine complet pe evreii din România: “Nimeni și nimic nu mă va împiedica, atâta timp cât voiu trăi, de a împlini opera de purificare”.

În ședința din 8 iulie 1941 a cabinetului antonescian, viceprim-ministrul și ministrul de externe Mihai Antonescu, s-a adresat miniștrilor: “Așa că vă rog să fiți implacabili, omenia siropoasă, vaporeasă, filozofică nu are ce căuta aici (...) Cu riscul de a nu fi înțeles de unii tradiționaliști care mai pot fi printre dv., eu sunt pentru migrarea forțată a întregului element evreu și țigănesc din Basarabia și Bucovina, care trebuie zvârlit peste graniță (...) Veți fi fără milă cu ei. Nu știu peste câte veacuri neamul românesc se va mai întâlni cu libertatea de acțiune totală, cu posibilitatea de purificare etnică și revizuire națională (...) Dacă este nevoie, să trageți cu mitraliera. Îmi este indiferent dacă în istorie vom intra ca barbari (...) Îmi iau răspunderea în mod formal și spun că nu există lege (...) Deci, fără forme, cu libertate completă”.

Omogenizarea etnică a României urma să fie obținută prin transferarea minorităților în afara granițelor respectiv, cei care aveau o țară de origine, prin repatriere forțată, iar cei care nu aveau, evreii și romii, prin transfer unilateral adică, deportarea și comasarea lor pe teritoriile sovietice de dincolo de Bug (armata germană s-a grăbit să-i retransporte pe acești expluzați pe malul vestic

⁵³ Radu Ioanid, *Holocaustul în România. Distrugerea evreilor și romilor sub regimul Antonescu 1940–1944* (București: Hasefer, 2006), 138.

al Bugului, în zonele controlate de români).⁵⁴ O susținere a acestor decizii apare și în concluziile unui memorandum (comandat de Mihai Antonescu) adresat lui Ion Antonescu la 15 octombrie 1941 de către Acad. Dr. Sabin Manuilă, directorul Institutului central de statistică.⁵⁵

“Curățirea terenului” a fost numele de cod folosit de regimul antonescian ca echivalent al termenului german “soluția finală”. Ordinul de “curățirea terenului”, de deportare și de exterminare a evreilor și romilor din Basarabia și Bucovina a fost dat de Antonescu din proprie inițiativă și nu sub presiuni germane.⁵⁶ Pentru punerea în aplicare a acestei sarcini, el a ales armata și jandarmeria (Inspectoratul General al Jandarmeriei, de sub comanda generalilor Constantin (Piki) Vasiliu, comandant al Jandarmeriei (1940–23 august 1944) și Subsecretar de Stat la Ministerul de Interne (degradat, condamnat la moarte și executat pentru crime de război) și Constantin Tobescu, în special administrația civilă a armatei, pretoratul.⁵⁷ Armata a primit “ordine speciale” prin generalul Ilie Șteflea, executorul acestor ordine fiind Marele Pretor al Armatei, generalul Ioan Topor.⁵⁸ Șeful Marelui Stat Major al Armatei, generalul Iosif Iacobici, a ordonat comandantului Biroului 2, locotenent-colonelului Alexandru Ionescu, să pună în aplicare un plan “pentru înlăturarea elementului iudaic și țigănesc de pe teritoriul basarabean prin organizarea și acționarea de echipe, care să devanseze trupele române”. Planul a fost pus în aplicare începând cu 9 iulie 1941. Jandarmeria a primit ordinul de “curățire a terenului” cu trei-patru zile înainte de trecerea Prutului (21 iunie 1941), în trei locuri diferite din Moldova: Roman, Fălticeni și Galați. Inspectorul general al jandarmeriei, generalul C. Piki Vasiliu, a declarat în fața subofițerilor și ofițerilor de jandarmi la Roman că “prima măsură pe care sunt datori s-o aducă la îndeplinire va fi aceea de curățire a terenului, prin care se înțelege: exterminarea pe loc a tuturor evreilor și țiganilor aflați pe teritoriul rural; închiderea în ghetouri a evreilor și țiganilor de pe teritoriul urban; arestarea tuturor suspecților, a activiștilor de partid, a acelor care au ocupat funcțiuni de răspundere sub autoritatea sovietică și trimiterea lor sub pază la legiune”. Comandantul legiunii de jandarmi Orhei, Constantin Popoiu, a atras atenția jandarmilor săi că “trebuie să-i extermine pe evrei și țigani de la pruncul în fașă până la bătrânul neputincios, toți fiind periculoși pentru nația română”.

Ordinele speciale erau date direct de Ion Antonescu armatei, serviciului

⁵⁴ Ibid., 166.

⁵⁵ Ibid., 263.

⁵⁶ Ibid., 330.

⁵⁷ Jean Ancel, *Contribuții la Istoria României. Problema evreiască 1933–1944*, vol. I, partea a II-a (București, 2001), 111.

⁵⁸ Ancel, *Contribuții*, 142.

special de informații și jandarmeriei, iar Mihai Antonescu le transmitea administrației civile. Executantul ordinelor speciale, marele pretor, generalul Ioan Topor, era subordonat direct șefului Marelui Cartier General, generalului Ilie Șteflea. Jandarmeria în cele două provincii, prin inspectorii generali, colonelul Teodor Meculescu, în Basarabia, și colonelul Ioan Mânecută, în Bucovina, era subordonată la începutul operațiunii generalului Constantin Vasiliu și mai târziu generalului Topor. “Ordinile speciale” erau considerate “secret de stat” și transmise verbal sau ca documente cu regim secret ori de câte ori autoritățile militare sau civile nu executau evrei de teama consecințelor ori din cauză că se îndoiau de existența ordinelor de lichidare. De exemplu, maiorul Frigan din garnizoana Cetatea Albă nu cunoștea ordinele speciale și a cerut instrucțiuni în scris pentru executarea evreilor. În consecință, pretorul armatei a III-a, colonelul Marcel Petala, s-a deplasat la Cetatea Albă pentru a-i da personal maiorului ordinul “special”. Imediat au fost executați toți cei 3.500 de evrei și țigani rămași în ghetou.⁵⁹

După emiterea ordinelor speciale de curățirea terenului, teritoriul dintre Nistru și Bug devenise un cimitir imens, presărat cu zeci de mii de cadavre despuiate de haine și lăsate să putrezească de-a lungul drumurilor.⁶⁰ Apele Bugului, infestate de cadavre, nu mai erau potabile. Indiferența față de sanitație periclita populația locală neevreiască, militarii români și membrii minorității germane din zona Bugului. Bijuteriile, obiectele de valoare, dinții de aur, inelele și verighetele, banii jefuiți dispăreau pe drum, spre vistieria statului.

Crime asupra populației evreiești și rome locale din Transnistria au fost înfăptuite de plutoane ale morții formate din jandarmi români în drumul spre zona de relocare din est.

Situația romilor nu a fost mai blândă. În 1942, Antonescu a ordonat deportarea în Transnistria a 24.617 de cetățeni români de etnie romă, dintre care peste 11.000 au fost dați dispăruți și numai jumătate au supraviețuit și au reușit să se reîntoarcă în România. Pentru deportarea romilor în Transnistria nu s-a mai folosit – ca în cazul evreilor – pretextul de comunism sau activități subversive pro-sovietice, ci etichetarea întregii minorități rome ca nomazi și “nemobilizabili și periculoși ordinei publice”.

Viorel Achim, istoric specializat în istoria romilor din România, susține că deportarea romilor a ținut de politica etnică a guvernului, de preocuparea sa de a realiza omogenizarea etnică a țării.⁶¹ “Problema țiganilor” a fost o creație a

⁵⁹ Viorel Achim, Constantin Iordachi, coord., *România și Transnistria: Problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative* (București: Curtea Veche, 2004), 201.

⁶⁰ Ibid., 233.

⁶¹ Viorel Achim, “The Antonescu Government’s Policy towards the Gypsies,” în Mihail E. Ionescu, Liviu Rotman, eds., *The Holocaust in Romania: History and Contemporary Significance* (Bucharest, 2003), 101.

guvernului Antonescu.⁶² Politica față de romi a lui Antonescu nu a avut nimic de-a face cu atitudinea guvernelor anterioare, nu a venit în prelungirea unor preocupări mai vechi ale autorităților române.⁶³ În perioada de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial în România nu a existat o politică specială față de romi, iar raporturile între populația majoritară și aceștia erau bune, romii nu erau văzuți ca o “problemă”. Poziția populației românești față de deportarea romilor se explică, desigur, și prin aceste elemente ținând de istoria țării. Deportarea romilor în Transnistria a fost întrutotul opera guvernului Antonescu.

“Ghidul Universității Columbia despre Holocaust (în engleză: *The Columbia Guide to the Holocaust*) – distribuția masacrării romilor după țări în timpul celui de Al Doilea Război Mondial”, estimează că în România, dintr-o populație în preajma războiului de 300 000 de romi, au fost masacrați între 19.000 și 36.000 (circa 11.000 au murit în timpul deportării în Transnistria).⁶⁴ Aceste date statistice nu includ pe romii localnici din Basarabia și Transnistria masacrați sub patronajul Jandarmeriei române.⁶⁵

Dr. Ian Hancock (în limba romani: Yanko le Redžosko) a publicat în 2010 un studiu care susține că numărul de romi uciși a fost subestimat, deoarece mulți au fost incluși în cadrul altor grupări/populații.

Conform unuia dintre documentele rămase privind deportarea romilor (“evacuați” în limbajul documentului), raportul Inspectoratul General al Jandarmeriei, Serviciul Jandarmeriei, Secția III-a (din 1942), deportarea a fost executată de Jandarmeria română (Inspectoratul General al Jandarmeriei) de sub comanda generallilor Constantin (Piki) Vasiliu și Constantin Tobescu și s-a executat în două tranșe:

1.11 441 “țigani nomazi evacuați între 1 Iunie și 15 august 1942”, dintre care

1. Bărbați.....	2.352
2. Femei.....	2.375
3. Copii.....	6.714

2. 13.176 “țigani nenomazi (stabili) nemobilisabili și periculoși ordinei publice, evacuați cu trenurile de evacuare între 12–20 septembrie 1942”

1. Bărbați.....	3.187
2. Femei.....	3.780
3. Copii.....	6.209

⁶² Achim, “The Antonescu Government,” 102.

⁶³ Donald L. Niewyk, *The Columbia Guide to the Holocaust* (Columbia: Columbia University Press, 2000), 422.

⁶⁴ Viorel Achim, “Operațiunile de deportare a romilor în Transnistria. Situația din județul Timiș-Torontal, septembrie 1942,” *Holocaust. Studii și cercetări* I, 1 (2009): 23.

⁶⁵ Achim, “Operațiunile,” 39.

3. Au mai fost și 69 de romi “evacuați ulterior cu aprobări speciale, fiind infractori eliberați din închisori”:

1. Bărbați.....22
 2. Femei.....17
 3. Copii.....30
- Total general țigani nomazi și nenomazi....24.686.

Genocidul romilor în Transnistria nu s-a produs doar prin execuții, ca în cazul evreilor.⁶⁶ Ei au fost lăsați să moară datorită condițiilor de viață inumane la care au fost supuși: înfometare, frig, privarea de asistență medicală și de sanitație minimală.⁶⁷ Lipsa asistenței medicale a dus la situația că în majoritatea cazurilor, cauza decesului era decisă în cancelariile oficiale conform formulei: vara, dizenteria și iarna, tifosul exantematic, ambele boli fiind provocatoare de epidemii și datorate condițiilor dezastruase de sanitație, situație pe care propaganda oficială o atribuia obiceiurilor insalubre de viață ale romilor.

Raportul întocmit la 21 decembrie 1942 de o comisie numită de Inspectoratul General al Jandarmeriei și condusă de colonelul Sandu Moldoveanu, care a anchetat situația celor 5 100 de romi deportați în zona Covalevca – Avdotevca – Varușino, județul Oceacov (la sfârșitul lunii decembrie 1942, această zonă a fost trecută la județul Berezovca) în zilele de 12–19 decembrie 1942 menționează că s-au semnalat două cazuri de febră tifoidă în satul Varușino și că exista pericolul de izbucnire a unei epidemii în rândul romilor, aflați în condiții fizice și sanitare mizerabile.⁶⁸ Raportul a mai menționat, între altele, că până în acel moment (în intervalul septembrie-decembrie 1942) au murit de foame circa 200 de romi și că în zilele în care s-a făcut investigația mureauă 5–10 romi zilnic. La scurt timp după acest raport, la sfârșitul lui decembrie 1942 a izbucnit între romii de la Covalevca și în împrejurimi (raionul Landau, județul Berezovca) o epidemie de tifos exantematic, culmea fiind atinsă la sfârșitul lunii ianuarie 1943. Situația romilor din această zonă a fost dificilă nu numai din cauza epidemiei, ci și a foamei și frigului, care au făcut numeroase victime.⁶⁹

Conform raportului final realizat de Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România, 25.000 de romi au fost deportați de autoritățile române, iar 11.000 dintre aceștia au murit.

Măsurile autorităților antonesciene împotriva romilor nu s-au bucurat de

⁶⁶ Viorel Achim, ed., *Documente privind deportarea țiganilor în Transnistria*, vol. II (București: Editura Enciclopedică, 2004), 59.

⁶⁷ Ibid., 64.

⁶⁸ Viorel Achim, “Țigani amenințați cu deportarea în Transnistria. Sprijinul țăranilor din Gorj (octombrie 1942),” *Revista Istorică*, N.S XVI, 5–6 (2005): 117.

⁶⁹ Achim, “Țigani,” 124.

sprijinul populației. Români din diferite straturi sociale au protestat contra deportărilor și au depus eforturi pentru a salva familii sau persoane deportate. Au existat numeroase gesturi de solidaritate cu românii deportați, sau care erau în pericol de a fi deportați, din partea populației din satul sau orașul respectiv, exprimate prin memorii și cereri pentru readucerea lor în țară.

Casa Regală a protestat și a intervenit adesea pe lângă Ion și Mihai Antonescu pentru repatrierea romilor deportați. Regele Mihai I a refuzat să semneze ordine de deportare, iar intervențiile reginei-mame au fost tergiversate.⁷⁰ Un exemplu al protestelor liderilor democrați este scrisoarea pe care Constantin I. C. Brătianu, președintele Partidului Național Liberal, a adresat-o mareșalului Antonescu, la 16 septembrie 1942, în care critica în termeni duri deportarea.⁷¹

Nu se poate face abstracție de faptul că minoritatea romă nu a trăit izolată, ci în simbioză și conexiune cu alte grupuri minoritare și cu etnia majoritară românească. Problema pe care dorim să o prezentăm se referă la evoluția demografică a acestui grup minoritar pe durata anilor interbelici comparată cu cea a grupului etnic majoritar tot în cadrul interval de timp și pe aceeași arie geografică.

Conform datelor Recensământului din 1930, populația de origine romă din Banat număra potrivit apartenenței la neamul declarat, 23.278 persoane, reprezentând 1,70% din totalul cetățenilor locuitori în această provincie.⁷² În cadrul aceluiași recensământ, 22.832 persoane din Banat, adică 1,67% din totalul populației acestei provincii istorice, declaraseră că erau vorbitoare native de limbă romani. Dintre aceștia existau în județele Caraș și Severin 8.381 de vorbitori de romani ca și limba maternă, în județul Timiș-Torontal 8.091, iar în județul Arad 6.806 de cetățeni care considerau romani drept limba lor maternă. La Recensământul din 1956, datele fuseseră sensibil schimbate. Astfel, doar 11.052 persoane, reprezentând 1,24% din totalul cetățenilor locuitori în această provincie se declarau ca aparținând neamului rom. În cadrul aceluiași recensământ, 10.970 persoane din Banat, adică 1,25% din totalul populației acestei provincii istorice, declaraseră că erau vorbitoare native de limbă romani. Dintre aceștia existau în județele Caraș și Severin 3.220 de vorbitori de romani ca și limba maternă, în județul Timiș-Torontal 6.089, iar în județul Arad 1.743 de cetățeni care considerau romani drept limba lor maternă.

⁷⁰ Viorel Achim, "The Romanian Public Reaction to the Deportation of Gypsies to Transnistria," în Roni Stauber, Raphael Vago, eds., *The Roma – A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives* (Budapest, New York: Central European University Press), 2007, 89.

⁷¹ Achim, "The Romanian Public Reaction," 102.

⁷² *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II: *Neam, limbă maternă, religie*, (București: Institutul General de Statistică, Imprimeria Națională, 1938), 28.

Interpretări statistice:

Județul	Total populație în 1930	Total populație în 1956	Diferență populație totală 1930-1956	Români în 1930	Români în 1956	Diferență români 1930-1956	Romi în 1930	Romi în 1956	Diferență romi 1930-1956
Caraaș și Severin (După 1948 s-a folosit denumirea convențională de Caraaș-Severin, deși județele nu au fost reintroduse ca unități administrative teritoriale ale țării noastre decât în 1965. Din 1948 până în 1964, România a fost organizată sub aspect administrativ și teritorial în regiuni și raioane.)	319.286 cetățeni	327.787 cetățeni	Creștere 8.501 cetățeni, 2,66%	237.476 cetățeni	263.535 cetățeni	Creștere 26.059 cetățeni, 10,97%	8.381 cetățeni	3.220 cetățeni	Scădere 5.161 cetățeni, 61,44%
Timiș-Torontal (După 1948 s-a folosit denumirea convențională de Timiș, deși județele nu au fost reintroduse ca unități administrative teritoriale ale țării noastre decât în 1965. Din 1948 până în 1964, România a fost organizată sub aspect administrativ și teritorial în regiuni și raioane.)	559.591 cetățeni	568.881 cetățeni	Creștere 9.290 cetățeni, 1,66%	236.305 cetățeni	325.834 cetățeni	Creștere 89.529 cetățeni, 37,88%	8.091 cetățeni	6.089 cetățeni	Scădere 2.002 cetățeni, 24,71%
Arad	488.359 cetățeni	475.620 cetățeni	Scădere 12.739 cetățeni, 2,60%	304.838 cetățeni	330.011 cetățeni	Creștere 25.173 cetățeni, 8,25%	6.806 cetățeni	1.743 cetățeni	Scădere 5.063 cetățeni, 74,45%

Observăm cum în județele Caraș și Severin s-a produs între 1930 și 1956 o creștere a populației de 8.501 suflete, de la 319.286 la 327.787 locuitori.⁷³ Segmentul majoritar de populație a înregistrat o creștere medie de 26.059 persoane, de la 237.476 locuitori, în 1930 la locuitori 263.535, în 1956. Grupul minoritar rom a scăzut însă apreciabil per ansamblul județului, cu 5.161 membrii, de la 8.381 suflete la 3.220 suflete, în intervalul 1930–1956.⁷⁴ Acest lucru poate fi pus, pe seama fenomenului Poraimos, ca urmare a schimbării situației geo-politice de la nivel european în intervalul 1941–1944.

Notăm că județul Timiș-Torontal a cunoscut în deceniile 1930–1956 un curs demografic marcat de creșterea populației per total, cu 9.290 persoane, de la 559.591 la 568.881 locuitori, precum și de diminuarea minorității rome cu 2.002 suflete, de la 8.091 la 6.089 persoane. Acest fapt duce la concluzia că Holocaustul romilor s-a produs cu efecte cel puțin parțial amortizate în cadrul respectivei comunități. În acel interval de timp însă populația română a crescut cu 89.529 cetățeni, de la 236.305 suflete la 325.834 suflete, fapt datorat cu precădere colonizării de refugiați din Basarabia în acest județ în anii 1940–1945.

Remarcăm cum în județul Arad s-a înregistrat o ușoară scădere la populației totale, de la 488.359 la 475.620, mai precis 12.739 locuitori, fapt natural datorită evenimentelor legate de cel de Al Doilea Război Mondial. Respectiva scădere nu a afectat proporțional segmentul majoritar etnic românesc, care a crescut cu 25.173 suflete, de la 488.359 la 475.620 locuitori. Acest fapt poate fi pus pe seama așezării unui segment de populație românească din țara vecină, Ungaria în anii 1944–1947. În schimb, Holocaustul îndurat de romi și-a făcut pe deplin simțit efectele în cadrul respectivei minorități. Comunitatea aflată sub studiu, a scăzut din 1930 până în 1956, ca urmare a Poraimos-ului dintre anii 1941 și 1945 cu 5.063 persoane, de la 6.806 suflete la 1.743 suflete.

Scăderea moderată a minorității rome din județul Timiș-Torontal, 24,71% în intervalul 1930–1956, trebuie pusă în conjunctură cu structura etnico-demografică a respectivei unități teritoriale și administrative.⁷⁵ Acolo viețuiau, pe lângă un număr predominant de români, un important număr de germani și sârbi. Acest fapt se cuvine a fi coroborat cu faptul că în numitul județ au fost colonizați foarte mulți etnici români din Basarabia, refugiați ca urmare a ocupației sovietice. Aceștia au dus la sporirea semnificativă a segmentului etnic românesc, cu 37,88%, în mai sus amintitul interval.⁷⁶ În aceste condiții, de transfer de populație și de existență a unui segment minoritat semnificativ, autoritățile locale au fost destul de reticente în aplicarea măsurilor rasiale împo-

⁷³ *Recensământul general*, 233.

⁷⁴ *Recensământul general*, 235.

⁷⁵ Achim, *Documente privind deportarea țiganilor în Transnistria*, 349.

⁷⁶ *Ibid.*, 350.

triva romilor. Comunitatea acestora a rămas relativ compactă și relativ ferită de pogromuri și deportări.

Nu același lucru se poate spune despre celelalte trei județe ale provinciei Banat, unde s-au înregistrat creșteri moderate a segmentul etnic majoritar, dar scăderi catastrofale a celui minoritar aflat sub cercetare. Astfel, în județele Caraș și Severin, a fost înregistrată o creștere moderată de cetățeni de etnie română, anume 10,97%, iar în județul Arad, de 8,25%, privind segmentul de populație majoritară.⁷⁷ Valorile se circumscriu tendinței generale demografice de creștere a populației ca urmare a încheierii celei de a doua conflagrații mondiale. Procentele mai denotă faptul că în linii mari populația din cele trei județe nu s-a schimbat semnificativ în ceea ce privește locuitorii români. Ea a rămas doar puțin schimbată, sporind ușor pe durata a două decenii și jumătate. Diametral opusă este situația legată de segmentul minoritar al romilor. Acesta s-a diminuat exponențial în intervalul 1930–1956.⁷⁸ Astfel, în județele Caraș și Severin, numărul cetățenilor de etnie romă a scăzut cu 61,44%, iar în județul Arad, cu 74,45%.⁷⁹ Această stare de fapt are două explicații: este posibil ca o bună parte din minoritatea romă să se fi declarat de altă etnie la primul recensământ după schimbarea regimului politic în România. Faptul fusese fără îndoială motivat de amintirea Holocaustului în memoria colectivă a respectivei comunități. Avându-se însă în vedere situația politică din România de la acea vreme, explicația nu este veridică. În perioada 1945–1956 țara noastră a trecut prin faza comunismului de tip stalinist. Această etapă era opusă fazei comunismului național din perioada 1974–1989. Sub aspect administrativ și teritorial în intervalul 1948–1964 județele și plășile românești au fost înlocuite cu regiuni și raioane după model sovietic, ele nefuncționând decât în intervalul 1965–1989. Cea mai numeroasă minoritate etnică beneficia de o diviziune proprie: Regiunea Autonomă Maghiară. Sub aspect etnic, guvernării aplicau principiile leniniste legate de dreptul la autodeterminare și autonomie a naționalităților conlocuitoare alături de grupul etnic majoritar pe teritoriul românesc. Concret, acest fapt ducea la înscrierea exactă pe listele de recensăminte a apartenenței lingvistice și etnice a tuturor cetățenilor și la încurajarea acestora de a-și declara apartenența la comunități minoritare. Această stare de fapt ne duce la cea de a doua posibilă explicație e fenomenului demografic: este probabil ca în cele trei județe fenomenul Poraimos să se fi petrecut cu deosebită violență, o bună parte a respectivei minorități fiind transferată în alte zone ale României sau exterminată. Faptul că unele documente ale Ministerului Apărării Naționale și ale Ministerului Afacerilor Interne, emise în perioada celui de Al Doilea Război

⁷⁷ Ibid., 216.

⁷⁸ Ibid., 218.

⁷⁹ Ibid., 440.

Mondial, cu referință referitoare la minoritatea care face obiectul acestei cercetări, sunt încă secretizate, poate duce la concluzia că în respectivele diviziuni administrativ-teritoriale avem de a face cu execuții extra-judiciare, care nu au fost sancționate nici de legislația civilă nici de cea militară a epocii în cauză.

**PORAIMOS IN THE BANAT. A FUNDAMENTAL RESEARCH ON
THE HOLOCAUST OF THE ROMA PEOPLE IN THE COUNTIES
CARAȘ, SEVERIN, TIMIȘ-TORONTAL AND ARAD (1939-1945)**

Abstract

The formation of the nation-states in the Central and South-East of the old continent following the dissolution of the Central Powers at the end of the First World War gave the opportunity to assert the collective identity expressed by a number of linguistic, cultural and ethnic groups. The Great Powers, true heterogeneous structures in linguistic and confessional terms, had tried unsuccessfully to create a supranational identity by eliminating or at best leveling the distinct elements of Germans, Czechs, Slovaks, Croats, Slovenes, Poles, Romanians, Finns, without of course forget about the Baltic peoples.

Usually people react strongly, positively or negatively to what they perceive to be right differently. Too few times do they remain indifferent. One of the negative reactions is anxiety. The fear of otherness, of the different cultural, linguistic and religious fellow citizens of the majority group can be compensated by exploration and experimentation, by accepting and embracing the differences. The power of words and the power of thoughts are probably the greatest forces for people through the long-term impact they can have on individuals but also on communities.

The purpose of Nazism was to exterminate all Jews in Europe. Gypsies and neo-Protestant sects were on the list. Under these conditions, the mere survival of the Jews was a form of resistance. In Romania, the resistance was relatively successful. A relatively large percentage of the Jewish and Gypsy community in Romania survived the Holocaust.